

A DÉLSZLÁV KONKORDÁTUM

Jugoszlávia belpolitikai élete 1937 június 1—szeptember 30 között; a konkordátum tárgyalásának okai; a muzulmán egyházi autonómia életbelépése; a szerb ellenzék közeledése Maöek programjához; a konkordátum főbb rendelkezései és bírálata; a szerb egyház a konkordátum ellen; a diktatúrák akciója; a skupstinai tárgyalás; Simeon püspök megsebesül; a pátriárka halála; a szenátusi tárgyalás elhalasztása; a kormány pravoszláv tagjai elvesztik vallási jogait; a kultúrharc kitörése; kormányterror és szerb nemzeti ellenállás; újabb szerb-horvát tárgyalások; Macek és a konkordátum; a szerb ellenzék programjának konkretizálása; a megegyezés kilátásai.

STOJADINOVIC RENDSZERE a nyáron alapjaiban megrendült. A válság oka a konkordátum skupstinai tárgyalása volt. A kormányelnök maga bevallotta, hogy soha nehezebb harcot nem vívott meg. Valahogyan keresztülhajszolta a képviselőházon javaslatát, de — ezt már nem ő mondja — ezzel még nem aratott győzelmet.

A Magyar Szemle idei márciusi és júliusi számaiban beszámoltunk a közeledő válság tüneteiről. Ha a távolból megállapíthattuk, hogy a konkordátum parlamenti tárgyalása nem fog nagy megrázkódtatás nélkül végbe mehetni, a belgrádi kormánynak ezzel még inkább tisztában kellett lennie. Ha mégis elszánta magát e lépésre, alapos okának kellett lennie.

Már utaltunk rá, hogy mind a Vatikán, mind a szlovének részéről a türelmetlenség jelei mutatkoztak. Fokozódott a türelmetlenség, mikor a vakuf-mearif választások kiírásával a muzulmán egyház törvénye is rálépett a megvalósulás útjára. Immár a katolikus egyház volt Jugoszlávia egyetlen egyháza, melynek az államhoz való viszonya nem nyert törvényes rendezést. Korolec belügyminiszter, a kormánynak a premier után legsúlyosabb tagja és a rendszernek egyik oszlopa, tekintélye lejáratása nélkül nem tűrhette tovább ezt az állapotot. Más részről a parlamenten kívül álló szerb ellenzék lényeges közeledést tett az alkotmányrevízió kérdésében a horvátok felé. Nem látszott kizártnak a megegyezés, amit a muzulmán és a szlovén közvélemény a legnagyobb örömmel fogadott volna. Korosec kívánságát tehát teljesíteni kellett. Remélhető volt az is, hogy a konkordátum tárgyalása ellentéteket fog felidézni a horvátok és a szerb ellenzék között. A konkordátum tárgyalását javallta az is, hogy a szerb egyház helyzete éppen ekkor meggyengült az ipeki pátriárkának, a konkordátum legveszedelmesebb ellenségének, hosszas halálos betegsége következtében. Stojadinović biztosnak érezte magát a régenstanács felé és bízott a diktatúra áruólóból alakult kormánypárt helóta-hűségében. Hozzájárult mindezekhez a premier személyén előmlő nagy optimizmus, melyet eddigi sikerei és látszat-sikerei szinte korlátlaná tettek. A közgazdasági értékelésre berendezett miniszterelnök mindig hajlamos volt arra, hogy a nem-gazdasági erők ellenállását lebecsülje. E sokféle indíték eredménye volt az a meglepő bátorság, mellyel a délszláv premier javaslatával a törvényhozás elé lépett.

A MUZULMÁN EGYHÁZRÓL szóló törvényt a költségvetésben adott felhatalmazás alapján rendeletileg hozta meg a kormány. Ha a muzulmánoknak adott széleskörű vallási önkormányzat nem is nyerte meg a pravoszláv egyház tetszését, nem gördített életbe léptetésének útjába nehézségeket. A muzulmánokat belgrádi orientációnak szeretnék megnyerni és így a szerbek nem idegenkednek apró kedvezésektől. A másfél milliányi és nyelvileg is megoszlott (horvát, albán, török) muzulmánység különben sem lehet soha komoly versenytársa a pravoszláviának.

A júniusban lezajlott vakuf-mearif választások a sarajevói saborba csupa kormánypárti vakuf-képviselőt küldtek, míg az üszkübi saborba a kormánypárt és az ellenzék majdnem egyforma erővel került be. A választások kezdetén úgy látszott, hogy Macek muzulmán hívei CauSevié volt reis-ül-ulema vezetése alatt külön listát állítanak, de az agg tudós, aki éppen akkor fejezte be a Korán horvát fordítását és kommentárját, nem vállalta a neki szánt szerepet. A horvát muzulmánok felfogása szerint az egyházi autonómia minél gyorsabb és simább életbelépése olyan nagy érdeke az iszlámnak, hogy ezért minden pártoskodásnak el kell ülnie. A jelen viszonyok közt Spaho biztosítja legjobban az autonómiát, tehát át kell neki adni a teret. Üszkübben nem érvényesült ez a megfontolás. Az egyház ottani naibja (biztosa) Hadzihamzic Fevzija igen erőszakos eszközökkel magának akart többséget teremteni és 27 mandátum közül 14-et meg is szerzett. A sabor azonban munkaképtelennek bizonyult. Nem tudta megválasztani tíz delegátusát sem, akik a sarajevói sabor tíz delegátusával együtt az új reis-ül-ulemát jelölték volna. Az üszkübi sabor válsága miatt nem tud a muzulmán egyház alkotmányos élete megindulni. Ez azonban a konkordátum tárgyalásakor még nem volt világos.

A SZERB ELLENZÉK három pártja közül kettő június havában külön-külön egy-egy kibontakozási tervvel állott elő, ami nagy fel-tűnést keltett és optimista kombinációkra adott alkalmat.

Legutóbbi szemlénkben már megemlékeztünk Bazala Albert, a zágrábi Tud. Akadémia elnöke és társai alkotmánytervezetéről. A marseillei merénylet után Uzunovic ellen akcióba lépett horvát és szerb intellektuálisok most megegyeztek az összetett állam elvében, elismerték a szerbek, horvátok és szlovének külön nemzeti individualitását. Nem tudtak megegyezni az ország területi felosztásában. A horvátok öt tartományt akartak (Szlovénia, Horvát-Szlavón-Dalmátországok, Bosznia-Hercegovina, a Vajdaság és Szerbia), a szerbek hármat (Bosznia és a Vajdaság Szerbiához tartozik). A tartományok külön kormányokkal és törvényhozó testületekkel bírnak, de van központi kormány és parlament is. Ezt a tervet Macek éppen úgy elutasította, mint Stojadinovic, ellenben Korosec lapja a Slovenec nagy örömmel fogadta. Általában Korosec hívei az utolsó hónapokban nagy mértékben függetlenítették magukat a hivatalos belgrádi kormánypolitikától.

Június közepén összeült a szerb demokratapárt főválasztmánya. Ez elismerte az összetett állam és a három nemzeti individualitás elvét, ami világosan az előbbi memorandumra megy vissza. Bár Macek

sajtója a demokrata-programmot is visszautasította, horvát és szerb részről sokan azt hitték, hogy ezen az alapon elindulva meg lehetne találni a szerb-horvát megegyezés útját.

Alighogy e szenzáció hullámai elültek, kiderült, hogy Gavrilovic szerb földművespárti képviselő Maceknek egy más kibontakozási tervet terjesztett elő. Pártja nevében elfogadta Macek ú. n. procedúráját, hogy t. i. új konstituante választassák és ezen a szerbek, a horvátok és a szlovének külön-külön többségével hozassák meg az új alkotmány. Ennek garanciájaként valamennyi demokratikus párt bevonásával koncentrációs kormány lépjen a mai kormány helyébe. Macek természetesen procedúrája elfogadását örömmel látta. A horvát sajtó viszont a demokrata-programm és Gavrilovic kibontakozási tervének összekapcsolását sürgette.

A demokraták a földművespárti procedúrát elfogadhatatlannak tartották. Hogyan alakuljon unitaristákból, federációsokból és konfederációsokból egy konstituantét előkészítő kormány anélkül, hogy a jövő alkotmányának alapelveit tisztáznák? A földművespárt viszont vonakodott nyíltan magáévá tenni a demokrata-programmot. Valószínűbbnek tartották, hogy a regentúra belemegy egy konstituantés próbálkozásba, mint abba, hogy a centralizmust nyütan elejtse. A radikálisok egyik kibontakozási tervet sem fogadták el.

Javában folyt a hírlapi harc a két terv körül, mikor a konkordátu m tárgyalása minden más kérdést háttérbe szorított.

A DÉLSZLÁV KONKORDÁTUMOT 1935 július 25-én írta alá Auer akkori igazságügyminiszter, a mindössze egy hónapos Stojadinovic-kormány nevében. Tartalmilag nagyjában azonos a háború után kötött konkordátumokkal. Mi itt csak politikailag fontos részeit emeljük ki.

Jugoszlávia megalakulása után megakadályozta azt, hogy a Monarchiától elszakított területeken a Magyarországon, vagy Ausztriában székelő főpapok joghatóságot gyakoroljanak. A Szentszék apostoli adminisztratúrák felállításával segítette a bajon. A konkordátum megszünteti ezt az állapotot és a püspökségek határait az államéval kiegyenlíti. Az országot hat érseki tartományra osztja. A helyreállított spalatói érsekség alá tartozik Dalmácia az Itáliának jutott részek kivételével. A zágrábi érsekség alatt megmaradnak Horvát-Szlavónországok — Zimony város kivételével — és a Muraköz és hozzája kerülnek Isztria délszláv részei és a baranyai háromszög. A zágrábi érsekséghez tartozik a körösi gör. kát. püspökség is, mely alá rendelték Jugoszlávia valamennyi görög katolikus egyházközségét. A szarajevói érsekség alá tartozik Bosznia és Hercegovina. Az 1924-ben felállított belgrádi érsekség fenhatósága kiterjed a délszláv Bácskára és Bánátra, Zimony városra, Észak- és Dél-Szerljiára. A konkordátum emeli érseki rangra a laibachi püspököt, aki alá Szlovénia tartozik a Vend-vidékkel. Az antivári érsek továbbra is viseli a Primas Serbiae címet és közvetlenül a Szentszék alatt marad; fenhatósága alá tartozik Montenegró.

Az érsekeket, püspököket és koadjutoraikat a Szentszék nevezi ki, de tartozik jelöltjéről előzetesen a délszláv kormányt értesíteni, nincs-e

ellene politikai kifogás. Ha nincs, vagy a kormány 30 napon belül nem nyilatkozik, a jelölt kinevezhető. A kinevezett püspök hűségesküt tesz a királyra, megfogadva azt is, hogy Jugoszlávia függetlensége, egysége és érdekei ellen sem maga, sem az alája rendelt papság semmit sem cselekszik. A királyért minden templomban délszláv nyelven imádkozni kell. A püspökök a Szentszékkel és papságukkal ellenőrzés nélkül érintkeznek.

A papságot tevékenységében az állam tartozik támogatni, védelmezni és tiszteletben tartani. Amennyiben egy pap magatartása a közrendet veszedelemzetné, a hatóságok erről püspökét értesítik. Ha a püspök és a világi hatóság különbözőképpen ítélnék meg az esetet, egy vegyes egyházi és világi bizottság dönt. A papság fel van mentve a sorkatonai szolgálat alól. Államköltségen tábori püspöki ordinariatus szervezetek tábori lelkészekkel a katolikusok lélekszámának megfelelő arányban. A lelkészkedő papság a politikai életben való részvételtől eltiltatik. Ez az intézkedés azonban csak akkor lép érvénybe, ha a kormány a többi felekezet papságára nézve hasonló tötvényt hoz.

A katolikus egyházi vagyont az egyháznak át kell adni. A vallásalap vagyonát is. Az agrárreform céljaira igénybe vett birtokokért kárpótlás fizetendő és a jövőben e címen sem szabad többé az egyházi vagyonhoz nyúlni. Az állami költségvetésben a katolikusok arányának megfelelő államsegély szavazandó meg. Ezt a segélyt állami ellenőrzés mellett maga az egyház kezeli.

Az egyház szabadon állíthat fel új rendházakat, szemináriumokat és középiskolákat, melyeknek tannyelve a délszláv. Az állami egyetemek teológiai karait az állam tartja fent, de tanároknak csak az egyház előírásainak megfelelő papokat alkalmazhat, akiktől püspökök bármikor megvonhatja a tanítási engedélyt. Ugyanez áll a közép- és elemi iskolák hitoktatóira nézve is, akiket az állam fizet és akik a tantestület teljes jogú tagjai. A katolikus tanulók nem kényszeríthetők más vallású istentiszteleten való részvételre. A tankönyvekből mindaz eltávolítandó, ami ellenkezik a katolicizmussal. A világi tanárok között a katolikusok aránya lehetőleg feleljen meg a katolikus tanulók arányának.

Kisebbségi plébániák lelkészeinek bírniuk kell az államnyelvet is. A kisebbségi nyelvek használata az istentiszteleten, a vallásoktatásban és az egyházi életben nem lehet kedvezőtlenebb annál, mint amilyen a délszláv kisebbségek nyelvének a használata azokban az országokban, amelyekben a szóban forgó kisebbségek többséget képeznek.

A katolikus templomban kötött házasság állami érvényű és a belőle származó gyermekek katolikusok lesznek, még ha a házastársak egyike nem katolikus vallású is. E házasság érvénytelenítése és felbontása az egyház kompetenciájába tartozik.

A Katolikus Akció mindenütt szabadon szervezhető. Az államosított tomaegyletekben (Sokol) a katolikus tagok vallási érzelmeit tiszteletben kell tartani és lehetővé kell tenni katolikus lelkészek működését ez egyesületekben.

Minden e konkordátummal ellenkező törvényt és jogszabályt az állam érvényteleníteni tartozik.

Végül egy függelékben a Szentszék szabályozza az egyházi szláv nyelv használatát. Idestova 700 esztendeje szolgáltatják pápai engedéllyel e nyelven a római rítusú misét a zenggi és a vegliai püspökségek területén. Most a Szentszék megengedi, hogy amennyiben bármely szláv lakosságú plébánia egyértelműleg (jedno dusno) kívánja a szláv mise bevezetését, az illetékes püspök ezt megengedheti, de minden egyes esetben tartozik erről jelentést tenni a pápai kúriának.

A délszláv viszonyokban járatlan ember aligha fog e konkordátumban olyasmit találni, amin fennakadna. Legfeljebb a szláv mise privilégiumának kiterjesztése érinti idegenszerűen, de ezt mindenesetre Jugoszlávia sikereként fogja elkönyvelni.

Maga a délszláv kormány is annak mondta. A kormány azonban egyéb sikerekre is rámutatott. Maga az a tény, hogy hatodfél mihió délszláv állampolgár vallásának az államhoz való viszonya 15 év kísérletezései után törvényes szabályozást nyer, határozott eredmény. Hogy az egyházi és állami határok egyesítették, az állam konszolidálásának a jele. Az állam egysége is megerősödik azáltal, hogy a katolikus egyház, mely eddig hatféle jogrendben élt (magyar, osztrák, horvát, bosnyák, szerb és montenegrói), most egységes délszláv szervezetet nyert.

Hogy az állam intézményesen beleszólhat a püspökök kinevezésébe, hogy ezek hűségsküt tesznek és hogy minden templomban imádkoznak a királyért, mindez a délszláv sikerek rovatába tartozik. Az egyoldalúlag végrehajtott agrárreform elismerése az egyház részéről határozott nyereség az állam javára.

Más részről meg kell állapítanunk, hogy a konkordátum a katolicizmusnak méltó helyzetet biztosított az államban. Ezzel a konkordátummal a katolikus egyház a pravoszlávval egyenrangúvá vált, széleskörű gazdasági autonómiát kapott, jogilag és anyagilag függetlenné, élet- és fejlődésképpessé lett. A pápai diplomácia az állami tényállapot elismerése mellett egyik legfényesebb diadalát aratta akkor, mikor e konkordátumot megkötötte.

A délszláv viszonyokban járatlan ember mindezek mérlegelése után mindkét fél megelégedését várta, békét és nyugalmat, melyet egy szerencsés kompromisszum biztosít. És ennek éppen az ellenkezője következett be, ami a délszláv viszonyok ismerőit egyáltalán nem lepte meg.

A SZERB EGYHÁZ, mióta Szent Száva megalapította (1219), mindig nemzeti egyház volt, szorosán összefonva a szerb állammal. A török időkben a szerb egyház tartotta fent a nemzeti hagyományokat és velük a szerb állameszmét. Mind a középkori Rasciában, mind az új Szerbiában, a pravoszlávia államvallás volt. De facto az maradt Jugoszláviában is. A konkordátum végrehajtása ez állapot végét jelenti. A három délszláv nemzet közül kettő katolikus, a katolikusok együttes száma csak másfél millióval marad a pravoszlávoké mögött, műveltebbek és gazdagabbak a szerbeknél. Mind a pravoszláv-, mind a szerb hegemonia veszedelemben forog, ha ez a konkordátum valósággá lesz. A szerb egyház tehát harcra kelt a konkordátum ellen.

Mikor a kormány másfél évi halogatás után megküldte javaslatát a skupstinának, a Szent Szinódus 1936 december 3-án memorandumot adott át a kormánynak, sérelmesnek mondv a konkordátum egyes intézkedéseit. Ez a memorandum nem került a nyilvánosság elé, ellenben a pravoszláv egyház hivatalos lapjában (Glasnik srpske pravoslavne crkve) egyidejűleg éles kritika jelent meg a konkordátumról. A memorandum sem igen tartalmazhat egyebet.

Messzire vezetne, ha e kritika részletes taglalásába belemennénk. A dolog lényege úgy sem az, amit a kritikában olvashatunk, hanem a hatalmi kérdés. A pravoszláv egyház úgy állítja be a dolgot, hogy a konkordátum nem adhat a katolicizmusnak többet, mint amennyit a pravoszlávia az 1929-i egyházi törvényben kapott, mert különben ez a felekezeti egyenlőség rovására megy. Persze más a pravoszlávia és más a katolicizmus szervezete: a kritika mindazt sérelmesnek mondja, ami e szervezeti különbségből folyik. Sérelmes tehát a katolikus egyház szabad érintkezése a Szentszékkal, hogy a vallásalap vagyonát, melyet még II. József császár kobozott el, vissza kell adni, hogy az egyház középiskolákat állíthat, hogy a tankönyvekből a katolikusellenes tanítások kiküszöbölendők, hogy a Katolikus Akció szabadon szervezhető stb. A kritika azonban tovább is megy: sérelmez olyanokat is, amiket a pravoszláv egyház is élvez. Így a papok kivételes helyzetét a bíróság előtt, az egyház kártérítését az agrárreformért és évi államsegélyét, hogy a tantestület felekezeti aránya megfeleljen a tanulók felekezeti arányának, hogy a katolikus templomban kötött vegyes házasság a katolikus egyházi bíróság elé tartozik stb. Ezeket azért nehezményezi a kritika, mert a délszláv alkotmányban biztosított vallási szabadságokat a pravoszláv egyházi törvény nem sorolja fel, a konkordátum ellenben, mint nemzetközi szerződés, ezekre is kiterjed. Különösen fel van háborodva a kritika azon, hogy a konkordátum a pravoszláv papokat is ki akarja zárni a politikai életből.

A kormány erre a bírálatra egy külön röpiratban felelt (Konkordat i kritika konkordata), de csak félév múlva. Addig elnapolta a konkordátum tárgyalását és hogy a szenvedélyek lecsillapodjanak, a cenzúra eltiltotta, hogy bármit is írjanak a konkordátumról. Ez igen rossz taktikának bizonyult. A szerb közvélemény gyanút fogott és mert az átlagos állampolgár még a konkordátum szövegéhez sem jutott hozzá, az izgatásnak tág tere nyílt. Elkezdve Barnabás pátriárkán jóformán minden szerb pap a konkordátum ellen beszélt. A politika is kihasználta a helyzetet. A diktatúrák a konkordátumot jó alkalomnak találták a kormány elgáncsolására. Szövetkezve a szerb egyházzal és a szabadkőművességgel — ezek nagyon jól megértik egymást — nagy harcot indítottak a konkordátum ellen. A legkevésbé sem fenyegette őket az, hogy a Szentszékkal a tárgyalásokat a Jeftic-kormány folytatta le, Stojadinovic a konkordátumot készen kapta. A diktatúrák a cenzúra kijátszásával százezer számban árasztották el az országot konkordátumellenes röplapokkal, egyáltalán nem tartózkodva a ferdítésektől.

A kulisszák mögött tárgyalások indultak meg a Szent Szinódus és a kormány között. Barnabás pátriárka azonban engesztelhetetlen

volt. 1937 május 26-án a Szent Szinódus a kormány ajánlatait visszautasította. A premier a belgrádi nunciustól egy levelet eszközölt ki, melyben ez több vitás pontra nézve megnyugtató felvilágosítást adott, így megállapította, hogy a papság depolitizációja nem a Szentszék kívánsága volt. A javaslatot a kormány egy új paragrafussal egészítette ki, mely minden felekezetnek biztosította mindazokat az előnyöket, amelyeket a konkordátum a katolicizmusnak megad. Így remélte a készülő vihart lecsendesíteni.

Július elején megkezdte a konkordátum-bizottság a javaslat tárgyalását. Több napi heves vita után 11:10 arányban a bizottság a javaslatot elfogadta. Ellene szavazott a bizottság elnöke Janjió Voja pravoszláv lelkész, volt miniszter, a kormánypárt egyik oszlopos tagja is. Stojadinovic Janjicot kizáratta a pártból. A Szent Szinódus a skupstinai tárgyalás előtt Dositheus zágrábi pravoszláv érsek elnöklése alatt kimondta, hogy a kormány és törvényhozás minden pravoszláv vallású tagja, amennyiben elősegíti a konkordátum meghozatalát, elveszti egyházi jogait.

Az ügyis viharos hangulatot még felfokozta egy kínos eset. A pravoszláv egyház a nagybeteg pátriárkáért könyörgő istentiszteletet tartott. A tervbe vett könyörgő körmenetet a rendőrség megtiltotta, ellenben Simeon szabácsi püspök a tilalom ellenére megtartotta. A rendőrség a kormányellenes tüntetéssé fajult körmenetet szétverte. Közben Simeon püspök eddig ki nem derített módon megsebesült. Országszerte óriási felháborodást okozott ez a Szerbia történelmében egyedül álló eset. A tüntetések a fővárosban és más városokban naponta megújultak, míg a skupstina robbanásig feszült hangulatban tárgyalta a konkordátumot. Egyre-másra fordultak szembe a javaslattal a kormánypárt tagjai is. Janjió drámai jelenetek között KoroSecet tette mindenért felelőssé és húszéves barátságukat megtagadta. Július 23-án egy éjszakai ülésen a javaslatot a skupstina 167:129 arányban megszavazta.

Pár órával később örökre lehúnyta szemét Barnabás pátriárka. Jellemző a szerb közhangulatra, hogy hitelre talált az a híresztelés, hogy a pátriárkát a kormány mérgeztette meg.

A HARC A KORMÁNY e győzelmével egyáltalán nem dőlt el. Az még a kisebbik baj volt, hogy a szenátusban nem lehetett egyelőre a konkordátum mellett többséget összehozni, nagyobb baj volt az, hogy a szerb egyház nem volt hajlandó meghátrálni és a szerb közvélemény az egyház mögött sorakozott fel.

A konkordátum megszavazása után még július 23-án este Stojadinovic bejelentette pártja konferenciáján, hogy a javaslatot egyelőre nem terjeszti a szenátus elé, hanem mindkét házat elnapolja. A szenvedélyek lecsillapodását várja, — ez a premier egy unalomig hangoztatott frázisa — a Szent Szinódusnak bizonyos ajánlatokat tett — hogy milyeneket, nem mondta meg — és a szinódus ezekről az új pátriárka megválasztása után fog dönteni. Amit a premier nem említett meg, az az, hogy a szenátus fele 1938 januárjában választás alá kerül. Miután a szenátorválasztók többsége kormánykinevezettek közül kerül ki,

(a banátusi tanács tagjai, a polgármesterek), a kormánynak e választások után meglesz a szenátusban a többsége.

A szerb egyház nem törekedett a szenvedélyek lecsillapítására. A kormány felajánlotta a pátriárkának államköltségen való eltemetését. Ezt az egyház visszautasította és a temetést a nagyszerb egyetek segítségével (Narodna Obrana, a ötnikék, a tartalékos tisztek, a Sokol stb.) maga rendezte. A temetésre az egyház a kormányt és a kormánypárt tagjait meg sem hívta. A pátriárka temetése hatalmas szerb nemzeti tüntetés volt a kormány ellen. Dositheus érsek és Nikolaj zięai püspök gyászbeszédei lángoló vádbeszédék voltak a kormány ellen. A temetés után véres tüntetés volt a fővárosban.

Pár nap múlva összeült a Szent Szinódus Dositheus mint rangidősb érsek elnöklete alatt és a kormány pravoszláv vallású tagjait — a semmiben részt nem vett Marié hadügyminiszter kivételével¹ — a skupStina elnökét és minden akonkordátumot megszavazott pravoszláv vallású képviselőt megfosztotta vallási jogaitól és ellenük kiközösítést eljārást tett folyamatba. A Szent Szinódus e határozatát augusztus 8-án hirdették ki a szerb templomokban. Ezzel a miniszterek megszűntek a pátriárka-választó testület tagjai lenni. A Stojadinovic-kormány alatt a pátriárka-választás lehetetlenné vált, hiszen a pravoszláv egyház alkotmánya szerint a Szent Szinódus három jelöltje közül az igazságügyminiszter ellenjegyzésével nevezetik ki a pátriárka, az igazságügyminisztert pedig a szinódus megfosztotta egyházi jogaitól.²

A kormány egy közleményben törvénytelennek mondta a Szent Szinódus határozatát. Akadt négy pravoszláv főpap, aki úgylátszik, ugyanezen véleményen volt, mert nem hirdette ki a határozatot: a cetinjei és az üszkübi érsek, a banjalukai és az újvidéki püspök (ez utóbbi a skupitina elnökének testvére). A kormány ezzel nem jutott előbbre, hiszen ha egyházszakadást nem akar provokálni, aminek kiszámíthatatlan következményei lennének, úgysem választhat új pátriárkát. A kultúrharc kitört. A Szent Szinódus táviratilag követelte Pál hercegtől a kormány eltávolítását.

Pál herceg ezt nem tette meg. A konkordátum elejtése, mint azt a premier mondta, a horvát szeparatizmus diadala volna, mert beigazolódna, hogy Jugoszlávia képtelen kielégíteni katolikusait. A katolikus délszlávok megnyerése Jugoszlávia fenmaradásának feltétele. Ezért a kormány minden áldozatra kész. A szerb egyház a katolikusokat sohasem volt hajlandó egyenrangúaknak tekinteni. Bizonyos fokig tűri őket, de inkább szakadjanak el a katolikus részek, semhogy a szerbek nyakára nőjenek. Nikolaj püspök tétele az, hogy azért hullott szét Hatalmas Dusán cár birodalma, mert a császár túllépte a szerb pravoszláv egyház határait. A katolikus délszlávok kielégítése a szerb egyház felfogása szerint nem szerb, hanem dinasztikus érdek.

A kormány helyzete a régensherceg bizalma ellenére igen nehéz. Az elnémitás és a terror eszközeivel próbál győzedelmeskedni. Kizárta

¹ A pravoszláv tábori papok egy része is nyíltan izgat a konkordátum ellen.

² Azóta Simonovic kormánypárti szenátor lett igazságügyminiszter. Míután a konkordátum eddig nem került a szenátus elé, Simonović vallási jogai még nincsenek felfüggesztve.

mindazokat a kormánypárti képviselőket, akik a konkordátum ellen szavaztak. Összesen huszonháromat. A két legelterjedtebb belgrádi lap, a Politika és a Pravda eddig a kormányt támogatta. Most ellenzékkbe lépett. A cenzúra azonban ráfeküdt a sajtóra, úgyhogy a kormányra nézve kedvezőtlen híreket alig lehet közölni. Ennek az lett a következménye, hogy a cenzúra kijátszásával ismét tömérdek röplap jelent meg. Júliusban a Zivkovic-párt helyiségeiben tartottak házkutatást és ott 44 különböző röpiratot foglallak le, köztük olyanokat is, melyek nyíltan Pál herceg ellen izgatnak. Ennek a diktatúrás akciónak Banjanin Jovo szenátor régenshelyettes volt a vezetője. Augusztusban a pátriárkátus karlócai nyomdája került sorra, ahol 28 fajta illegális röpiratot koboztak el és letartóztatták a nyomda egész személyzetét. Szeptemberben a belgrádi egyetem egyik intézetéről derült ki, hogy konkordátum-ellenes röpiratok előállításával foglalkozik. Megállapítást nyert, hogy az állami tisztviselők egyrésze is tevékeny részt vesz a konkordátum elleni harcban. Erre a minisztertanács elhatározta a tisztviselői kar „alapos revízióját“, de kilátásba helyezte, hogy az így elért megtakarításokat a megmaradt tisztviselők fizetésének javítására fogja felhasználni. A zab és korbács e politikája egyelőre nem mutat fel eredményeket. Egy további lépés volt az, hogy a kormány a Narodna Obrana egész vezetőségét elmozdította és a szervezet élére kormánybiztost állított. Janjié Voja és elvbarátai nagy agitációt folytatnak a kormány ellen. A miniszterek népgyűléseit rendszeren elkeseredett tömegek támadják meg és többnyire csak vérontás árán lehet rendet teremteni. Még folytathatnék e tünetek felsorolását, melyek mind azt bizonyítják, hogy a konkordátum körüli harcban a szerb közvélemény a szerb egyház mögött áll. Ezzel szemben a skupstina kormánypártja szeptemberi háromnapos konferenciája után teljes bizalmáról biztosította Stojadinovicot.

A SZERB-HORVÁT tárgyalások július és augusztus hónapokban szüneteltek. Mikor a parlamenten kívüli szerb ellenzék a konkordátum-harc elfajulását látta, úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a Stojadinovic-rendszer megbuktatása lehetővé válik, ha a horvátokkal modus vivendit talál. Ennélfogva újra felvette a tárgyalások fonalát.

A konkordátum körüli harcok nem élezték ki az ellentétet Macek és szerb szövetségesei között. A szerb demokraták, radikálisok és földművespártiak ugyan szembe fordultak Stojadinovic konkordátumával, de hangsúlyozták a Szent Székkel való megegyezés szükségességét és azt hangoztatták, hogy ezt a megegyezést csak olyan skupstina szavazhatja meg, amelyben ott ülnek a horvátok képviselői is. Macek viszont a konkordátum-kérdésben igen rezerváltan viselkedett. Nem fordult ellene, mert a katolikus egyház számára sok előnyt biztosít, de nem is exponálta magát mellette, mert ezzel Stojadinovic helyzetét erősítette volna. Macek a jelen skupstinát horvát ügyekben nem tartja illetékesnek. A konkordátum pedig horvát ügy, hiszen Jugoszlávia katolikusainak háromnegyed része horvát. Stojadinovic konkordátumáért horvát nacionalista nem lelkesedhetik. A Szentszék kénytelen volt számolni azzal a hatalommal, mellyel szer-

zódott és az 1931-i alkotmány frazeológiájához alkalmazkodott. Ez a szó, hogy horvát, elő sem fordul a konkordátumban.

A szerb ellenzék és Macek taktikája lehetővé tették a szerb-horvát tárgyalások felvételét. Szeptember 15-én Zágrábba érkezett a földművespárti Gavrilovic Milan, a demokrata Vljajic Bozidar és a radikális Markovic Lázár és közölték Maéekkel, hogy a földművespárti kibontakozási terv „lényegét“ (hogy mi ez a lényeg, eddig nem tudjuk) a szerb ellenzék mint közös programot elfogadta és ez alapon együtt akar működni a paraszt-demokrata koalícióval. Maéék a program konkretizálását kérte. A delegáció visszatért Belgrádba. Két hétig tartott, míg ez a konkretizálás sikerült a szerb pártok egyetértésének gyöngé bizonyítványaként. A szerb javaslatot szeptember 30-án este adták át Maceknek.

A kibontakozási terv szövege nem ismeretes. Amit eddig összeírtak róla, az kombináció. Kombinálni az előzmények után nem nehéz és a Stojadinovic-kormány mai helyzete a különféle kibontakozási tervek számára sok lehetőséget biztosít. Eddig mindenkinek voltak kormányalakító kilátásai, aki Maceket szállítani tudta volna. Most már annak is vannak kilátásai, aki valahogyan kiküszöböli a szerencsétlen konkordátum-ügyet.

Elvetve a fantasztikus kombinációkat, ma csak arról lehet szó, hogy a szerb ellenzék Macekkel egy közös programban állapodik meg, melyért felveszik a harcot. Kérdés az, hogy a szerb választók adnak-e többséget e programnak. És kérdés az, hogy lehet-e kormányképesség tenni ezt a programot.

Egyelőre azt látjuk, hogy a különféle délszláv társadalmi szervezeteiből (mérnökök, orvosok, kéményseprők) a horvátok kilépnek. Az engedékeny hírben álló KoSutié Ágost (Radic veje) Spalatóban kijelentette, hogy a tapasztalatok után a horvátok sem a szavaknak, sem az írásnak nem hisznek, hanem csak a tetteknek. Macekről azt írta az egyik trieszti lap, hogy nem lehet vele tisztába jönni, mit akar, konföderációt-e Jugoszlávián belül, vagy teljes elszakadást. Mi azt hisszük, tisztábban látjuk a helyzetet: Macek akar konföderációt is, elszakadást is, aszerint, hogy melyik lehetséges. Tessék ilyen partnerrel az adott keretek közt modus vivendit találni!

A szerb ellenzék kibontakozási tervében van fantázia. De ha kitalálnák is a kör négyyszögösítését és egy nevezőre hoznák Maceket és a régenstanácsot, akkor sem állana be Jugoszláviában a nyugalom, hanem megindulna a végeláthatatlan válságok új sorozata.

BAJZA JÓZSEF